

Историческо развитие на съпружеските имуществени отношения до утвърждаване на принципа на разделност на придобитото през време на брака имуществото

ст. ас. Цветалина Петкова

ВЪВЕДЕНИЕ

Бракът и произтичащите от него последици за съпрузите е тема, която занимава обществото още от началото на неговото съществуване. От зората на човечеството до днешния ден уреждането на семейните отношения почива на схващането, че най-важната част от съзнателния живот на човека, реализацията му като личност и създаването на поколение се осъществяват именно в брака. Самото понятие “брак”, смисълът, който се влага в него, правилата уреждащи неговото сключване и прекратяване и имуществените отношения между съпрузите са претърпявали промяна в зависимост от еволюцията на обществените отношения. Важна част от съдържанието на брачното правоотношение са имуществените отношения между съпрузите.

Съпружеската имуществена общност е резултат от многовековното развитие на съпружеските имуществени отношения. Възприемането на принципа, че придобитите от съпрузите имущества са общи се предхожда от най-разнообразно уреждане на имуществените отношения между тях. Историческото развитие на имуществените отношения между съпрузите може да се раздели на няколко етапа. Предмет на настоящото изследване ще бъде развитието на тези отношения до нормативното утвърждаване на принципа на разделност на придобиванията през време на брака.

ИЗЛОЖЕНИЕ

В най-ранната история на имуществените отношения между съпрузите е характерно съсредоточаването на всички имуществени права в ръцете на съпруга. Поради това няма да е правилно да се каже, че е в сила режима на разделност на имуществото. По-скоро, действия режим на автоматично и неотменимо възникване на правото на собственост в полза на съпруга върху всички предбрачни имущества на съпругата и всички вещи, придобити през време на брака. Най-ранните писмени данни за брачното имуществено право се черпят от Кодекса на Хамурапи – цар на Вавилон, управлявал от 1750 г. пр. н. е. Сключването на брака дава на мъжа неограничена власт върху членовете на неговото семейство. Съпругата е собственик само на имуществото, което нейното семейство е дало като зестра и на дарението, което е получила от своя съпруг по случай брака, но мъжът го управлява и завежда искове за защитата му. Ако от брака има деца и съпругата почине, наследници на нейното имущество са децата, но не и преживелия съпруг. Ако съпругата почине и от брака няма деца, съпругът е длъжен да върне зестрата. Кодексът на Хамурапи предвижда алтернативно уреждане на отношенията в договора, който легитимира брака като законен.

В Древна Асирия паралелно съществуват две форми на брака. Първата е т.нар. патрилокален брак. За него е характерно, че съпругата живее в домакинството на своя съпруг. Мъжът е господар на жената и децата от брака и има право да учредява залог върху тях за свои задължения. Жената отговаря лично за дълговете на своя съпруг. Тя може да управлява и да се разпорежда със зестрата и подаръците, които е получила от своя съпруг само след получаване на неговото изрично разрешение. След смъртта му, съгласие трябва да дадат синовете. След смъртта на съпругата тези вещи стават тяхна собственост. Ако съпругът е наследник със своите

братя на неподелено наследство, съгласие за управлението и разпореждането със зестрата и подаръците трябва да дадат и неговите братя. При т.нар. матрилокален брак съпругата остава да живее при своя баща, а съпругът има право да я посещава там. Правата върху жената принадлежат на нейния баща. В Асирия и древна Палестина е широко разпространен т.нар. левиратен брак – задължителен брак на вдовичката с един от братята на починалия съпруг. Ако починалият съпруг няма жив брат, свекърът има правото да сключи брак с преживялата съпруга по силата на специален асирийски закон. Неговата цел е запазване на имуществото в рода.

И в Древна Гърция след брака съпругът придобива брачна власт (*eheherrliche Gewalt*) над своята съпруга и става неин господар (*Kyrios*). Мъжът е *Kyrios* не само на съпругата си, но и на децата и всички останали членове на домакинството (роби, наложници). Въпреки това, брачната власт на *Kyrios* по отношение на неговата съпруга не е еквивалент на римския *manus*, а властта му по отношение на децата не е равнозначна на *patria potestas*. След сключването на брака съпругата не прекъсва всички правни отношения със своето родно семейство, а съпругът не притежава над нея и децата правото на живот и смърт (*jus vitae ac necis*). Например, когато синът на *Kyrios* сключва брак и довежда съпругата си в домакинството на своя баща, последният остава *Kyrios* за сина си, но не и за своята снаха. Широко разпространено е в Гърция е левиратството.

В Древния Рим сключването на брак *cum manu mariti* и попадането на жената под властта на нейния съпруг води до преминаване на всички нейни права в имуществото му или в имуществото на неговия *pater familias*. Съпругата не притежава имущество. Нейните задължения се погасяват. Съпругът или неговият *pater familias* е единственият субект на правото на собственост не само върху имуществото придобито през време на брака, но и на имуществото, което съпругата е придобила преди брака като дееспособна личност (*persona sui juris*). Съпругът става собственик и на подарено на съпругата от нейния *pater familias* по случай встъпването ѝ в брак. На римското право е чужда идеята за имуществена общност на съпрузите. Развитието на обществото и правото подобрява положението на съпругата. При действието на брака без *manus* тя запазва правото на собственост върху предбрачното си имущество, въпреки, че то се намира под управлението на съпруга. Ако е *persona sui juris*, тя може да придобива имущество, с което да се разпорежда с помощта на настойници, а по-късно и сама. Следователно при свободния брак действа режимът на разделност на имуществото на съпрузите. Той обхваща всички имоти на съпрузите – предбрачни и придобити през време на брака.

Българското обичайно семейно право е основен регулатор на отношенията между съпрузите в езическа България до приемането на християнството, а също и в периода от падането под османско робство през 1396 г. до Освобождението през 1878 г. Обичайното право е съвкупност от норми, които независимо от законодателната власт възникват, живеят и се прилагат в живота на народа. То е най-старият източник на правото и съществува и се прилага дълго преди възникването на писаното право. Отношенията между съпрузите се развиват в рамките на т.нар. “голямо семейство” – задругата. Тя е съставена от няколко семейства, формирани от съпруг, съпруга и техните деца. Както в “голямото семейство”, така и в малкото, съпругата е в подчинено положение. Докато семейството е част от задругата, то не притежава отделно имущество. Всичко, което съпругата е донесла от предишната своя задруга като дар за сватбата, става общо имущество. Семейството няма право да отделя своя собствена посуда, инструменти и др. покъщнина. Задругата се явява посилната юридическа единица, която “поглъща” всички права на семействата, които я съставляват. Според Д. Маринов всичко, което жената е донесла от нейната задруга, е лично нейно, а това, което е получила от задругата на мъжа си, е “условно нейно – на нея, съпругът и децата ѝ и представлява семеен имот”. Този извод може да

бъде споделен, но с две уточнения. Първо, жената може да има лично имущество, което е получила от роднините на съпруга си. Такъв е случаят, когато получава пари от тях като жест към даровете, които им поднася в деня на сватбата. Второ, вещите, които жената е получила от роднините на своя съпруг могат да се нарекат общи, но само условно – дотолкова, доколкото правото на ползване е общо. Що се отнася до правото на собственост, то не се променя и “дарените” вещи остават на задругата. При прекратяването на брака съпругата не може да ги вземе. Нормите на обичайното право са признати и от съвременната съдебна практика. Напр. р. № 1555/23.05.1977 г. по гр.д. 414/1977 г., II г.о., (публ. в сп. “Социалистическо право”, бр. 4/1978 г., стр. 72) приема, че чеизът е индивидуална собственост на невестата от преди брака.

Покръстването на българите налага въвеждането на нови правни норми. Започва превеждането на богослужебни книги и реципирането на византийското писано право. Според Еклогата собствеността на съпрузите е разделна. Еклогата признава правото на жената да придобива и притежава лично имущество, различно от зестрата. Това правило не е изрично указано, но се извежда от нормите на Еклогата, които задължават жената след смъртта на своя съпруг да направи подробен опис на имуществото, включително на зестрата и извънзестрените имоти. Еклогата изисква жената да докаже, че е “внесла” тези имоти.

След падането под османско робство през 1396 г., България е една от покорените християнски държави в рамките на Османската империя. В границите ѝ действат нормите на мюсюлманското право, които се отличават коренно от досегашната уредба на брачните отношения в България по Еклогата. Мюсюлманското право е религиозно право, основано на Корана и е система от права и задължения на мюсюлманите. Очевидно е, че неговите правила влизат в противоречие с нормите на християнската религия и са несъвместими с нея. Това налага в правната система на османската държава да се включи обичайното право на покорените народи под формата на правни норми. По този начин нормите на българското обичайно право уреждат семейните, наследствените, договорните и др. отношения.

След Освобождението в България се установява нов обществен ред. Действащото турско гражданско законодателство не е в състояние да уреди съществуващите обществени отношения. От друга страна, обичайното право също не може да отговори на новите нужди като бъде “облечено” в правни норми, защото то урежда отношения, свързани с едно натурално или полунатурално стопанство – последици от една вече отживяла епоха. Гражданските отношения се нуждаят от нова уредба. Тази необходимост е удовлетворена посредством реципирането на западноевропейското право. Отношенията между съпрузите след Освобождението са уредени от различни по своя дух и характер нормативни актове. Имуществените отношения между съпрузи се уреждат фрагментарно и по повод възникнали специфични правоотношения – развод, несъстоятелност на съпруга, обявяване на отсъствие на един от съпрузите и др. За това положение допринася и дуалистичната уредба на основните институти на семейното право.

През 1895 г. е приет нов Екзархийски устав, който отменя стария, но не съдържа правила за брака. Те са добавени към него със закон от 21.03.1897 г. и са в сила до 1945 г. Новият Екзархийски устав съдържа правила относно имуществените отношения между съпрузите след прекратяването на брака. Имуществените последици за съпрузите са в зависимост от вината за развода, която се определя от епархийския духовен съвет. Ако съпругата е виновна за развода, тя губи зестрата, предбрачните подаръци и даровете, които е получила след брака. Ако съпругът е виновен за прекратяването на брака, жената получава дадената зестра, всички вещи, които е получила преди или след брака и има право да търси издръжка до края на живота си или до сключването на нов брак. Тези свои права жената може да упраж-

ни по съдебен ред по реда на Закона за гражданското съдопроизводство от 08.02.1892 г. (отм.)

С указ от 19.05.1897 г. е приет Търговския закон (ТЗ). Той е част от реципираното западноевропейско право. Представлява превод на унгарския Търговски закон от 1875 г., румънския Търговски закон от 1887 г. и унгарския Закон за менителниците. Отменен е на 28.09.1951 г. От разпоредбите на ТЗ (отм.) относно имотите, които се включват в масата на несъстоятелността, може да се направи извод за характера на имуществото, което съпрузите придобиват през време на брака. Лично имущество на съпругата са недвижимите имоти, които са ѝ дадени като зестра или е придобила преди брака; недвижимите имоти, които е придобила през време на брака на свое име с пари, получени от отчуждаване на имоти - нейна лична собственост преди брака; недвижими имоти, които е придобила с пари, получени от отчуждаването на друго лично имущество, само ако в придобивния акт изрично е указан произхода на средствата и той може да бъде установен чрез опис или чрез друг акт с достоверна дата; недвижими имоти, които е придобила през време на брака по наследство по закон или завещание и по дарение. Всички изброени недвижими имоти не се включват в масата на несъстоятелността на съпруга-търговец и подлежат на връщане. Лично имущество на жената са движимите вещи, които е получила като зестра или е придобила преди брака, а също и тези, които е придобила през време на брака с лични средства. При извършване на търговски дейност, съпругата има право да ипотекира и отчуждава личното си имущество с изключение на имотите, получени като зестра. Недвижимите имоти, придобити през време на брака принадлежат на съпруга по силата на законната оборима презумпция на чл. 741 от ТЗ (отм.). Нейното приложно поле обхваща две обстоятелства: приема се, че придобитите имоти принадлежат на съпруга и че са придобити с негови средства. Без значение е дали имотите се намират във владение на съпруга или на съпругата. Споразумения, с които съпрузите договарят нещо различно, са нищожни. Дори ако се установи, че съпругата е изпълнила дълг на съпруга или че тя има вземане към него, презумпцията влиза в действие и се предполага, че дълговете са заплатени с парите на съпруга и вземанията са осъществени. Разбира се, и в тези случаи тя може да бъде оборена от съпругата. Предположението влиза в действие само по отношение на имотите, за които съпругата не може да докаже, че е придобила с лични нейни средства. Законодателят е предвидил сравнително лесно доказване на произхода на средствата и то без съдебно решение. Презумпцията няма да влезе в сила, ако например в придобивния акт е записано, че имотът е закупен с лични средства на съпругата. Освен това, изчерпателно са изброени личните имущества на съпругата, обхващащи седем категории имоти, които се приемат *ex lege* за нейно лично имущество и не могат да служат за удовлетворяване на кредиторите на съпруга. Следователно презумпцията не толкова засяга имуществените права на съпругата, колкото защитава интересите на кредиторите.

Въпреки липсата на изрична уредба на имуществените отношения между съпрузите в периода от Освобождението до 09.09.1944 г., от анализа на действащите правни норми се установява, че е налице разделност в придобиванията на съпрузите през време на брака.

На 12 май 1945 г. е обнародвана Наредбата-закон за брака (НЗБ). Изрично е утвърден принципът на разделност на имуществата на съпрузите, придобити през време на брака. Съгласно чл. 16 НЗБ (отм.), всеки от съпрузите запазва след сключване на брака имуществото си, управлението и ползването му. Като коректив на разделното придобиване, НЗБ (отм.) предвижда правната възможност всеки един от съпрузите правото да получи част от това, което другият е придобил през време на брака. Това е проява на принципа на справедливостта. Целта е да се отстрани обогатяването на единия съпруг за сметка на другия.

ЛИТЕРАТУРА:

- [1] Seidl, Erwin, "Römisches Privatrecht", Bonn, 1963, S. 218-219;
[2] Todd, S. C., "The shape of Athenian Law", Oxford, 1993, p. 209
[3] Андреев, М., Милкова, Ф. "История на българската феодална държава и право", С., 1993 г., стр. 310
[4] Андреев, М. История на българската буржоазна държава и право", С., стр. 115-116.
[5] Андреев, М. "Римско частно право", С., 1999 г., стр. 177-178;
[6] Батыр, К.И., Галанза, П.Н., Громаков, Б.С. и др. "История государство и права зарубежных стран (робовладельческое и феодальное государство и право)", М.,
[7] Бобчев, С. "История на старобългарското право", С., 1998 г., стр. 58.
[8] Венедиков, П. "Кратък курс по римско право", С., 1936 г. стр. 59
[9] Йоффе, О.С. и Мусин, В.А. "Основы римского гражданского право", Ленинград, 1974 г., стр. 43
[10] Лопухин, А. П. "Вавилонский царь правды Аммураби и его новооткрытое законодательство в сопоставлении с законодательством Моисеевым", М., 2005, стр. 268
[11] Лопухин, А. П. "Законодательство Моисея (исследование о семейных,
[12] Ненова, Л. "Семейно право на Република България", С., 1993 г., стр. 54;
[13] Николчев, Дилян, "Брак, развод и последващ брак в Православната църква", С., 2006 г., стр. 19-23
[14] Петрова, Г. "Семейното право в средновековна България", "Юридически свят", бр. 1/2002 г., стр. 52
[15] Токушев, Д. "История на новобългарската държава и право (1878-1944 г.)", С., 2001 г., стр. 191

За контакти:

Цветалина Аврамова Петкова, редовен асистент по гражданско и семейно право в Нов Български Университет, e-mail: as.petkova@abv.bg, тел. 0888 64 72 59, адрес: гр. София 1618, НБУ, ул. «Монтевидео» № 21, Програма «Право», офис 412, ет. 4.

Докладът е рецензиран.